

Előszó

2018 novemberében Magyar Tudományos Akadémia I., II. és IX. osztálya közös tudománytörténeti konferenciát rendezett, melyen az előadók a hatvanas-hetvenes évek elméleti paradigmaváltásait tekintették át a magyarországi humán és társadalomtudományokban. Az egynapos osztályközi konferencia célja az volt, hogy – a 2018-as MTÜ-rendezvények mottójához („Hátértalan tudomány”) igazodva – bemutassa annak a folyamatnak a kezdeteit és sokféleségét, amelynek eredményeképpen a rendszerváltást megelőző évtizedekben egyebek mellett két tekintetben következett be határátlépés: egyrészt a nyugat-európai és amerikai elméleti áramlatok beléptek a hazai kutatásokba, másrészt a hazai kutatások kiléptek a nemzetközi színtérre.

A konferencia többek között az alábbi kérdésekre keresett választ: Milyen változásokat hozott a strukturalista szemlélet, majd a strukturalista gondolkodásban az azt továbbfejlesztő-átíró-meghaladó posztstrukturalista közelítésmód? Mely diszciplínákban érhető tetten ez a két nagy áramlat, és melyeket hagyott viszonylag érintetlenül? Milyen új aldiszciplínák, módszertanok, szemléletek és tematikák alakultak ki az említett időszakban? Mely diszciplínák lettek „elméletibbek”, és melyeket érintett kevésbé az elméletek alkalmazása? Mely diszciplínákról mondható, hogy az elméleti nyitás tudományos újjászületést hozott? Születtek-e az elméletek fejlődését nemzetközi szinten befolyásoló, kifejezetten magyar elméleti eredmények ezeken a területeken?

Az összesen hét előadó az I., a II. és a IX. osztály által lefedett diszciplínákban tekintette át ezeket a kérdéseket, így a

nyelv- és az irodalomtudomány, a pszichológia és a történettudomány, valamint a politikatudomány területéről. Ez a sorrend nem egyszerűen az akadémiai osztályok sorszámainak felel meg, hanem különös módon a diszciplínákban lezajló elméleti nyitások időbeli egymásutánosságát is tükrözi. A nyelvi fordulat keretezte strukturalista szemlélet érthetően legelőször a nyelvészet elméleti alapjait, gyökereit változtatta meg, majd az elméleti nyitás ezután terjedt át az alapvetően „nyelvi” tudományterületekre (irodalomtudomány, pszichológia, történettudomány); végül a politikatudományt már jóval a strukturalizmus kifulladásá után, a kilencvenes években érte el a paradigmaváltó szemlélet. A sorrendet természetesen az is meghatározta, hogy a politikai hatalom a különböző diszciplínákban mikor lazított az ideológiai elvárásokon, a direktívákban kiadott előírásokon. A kötetben közölt tanulmányokban olvashatunk az ötvenes években az egyes tudományterületeken érvényesülő szigorú hatalmi kontrollról, majd a hatvanas-hetvenes évek ideológiai lazításairól, melyek eredményeképp szakadozott a kutatók feletti pártkontroll, és meggyengült a mindaddig nagy hatalmú szakmabeli pártkatonák uralma. A marxizmus hegemoniájának lanyhulásával a politikatudomány kivételével mindegyik területen megindulhattak az elméleti és módszertani kutatások, illetve az elméleti és módszertani váltással megújított történeti és gyakorlati vizsgálódások, melyek eredményei időtállóak maradtak: ezek képezik a magyarországi modern humán és társadalomtudományok máig folyamatosan magas színvonalú teljesítményének alapjait.

A strukturalista fordulatot Magyarországon is elsőként a nyelvtudomány tette meg. Kiefer Ferenc a hatvanas években jelentkező elméleti nyitás legfontosabb lépéseit követi nyomon, az 1960-ban lefolytatott strukturalizmusvitától a számítógépes vagy matematikai nyelvészeti kutatásokon át az elméleti nyelvészet kutatóintézeti és egyetemi intézményesüléséig. Bemutatja Telegdi Zsigmond úttörő szerepét a strukturalista teoretikusok (elsősorban Saussure és Chomsky) jelentőségének megítélésében és az ELTE Általános Nyelvészeti Tanszék létrehozásában egyaránt. Kedvező fejlemény volt, hogy a Szovjet Tudományos Aka-

démia Elnöksége már 1960-ban döntött „a strukturális és a matematikai nyelvvizsgálati módszerek fejlesztéséről”, így a politikai akadály elhárult a keletről és nyugatról egyaránt importált tételek és módszerek alkalmazása előtt. Megindultak a matematikai nyelvészeti, ezen belül a gépi fordításokat előkészítő, nyelvészek (Kiefer Ferenc, Szépe György, Papp Ferenc) és matematikusok (Kalmár László, Szalai Sándor, Rényi Alfréd) együttműködésére alapuló elméleti és gyakorlati kutatások. 1962-ben létrehozták a „Matematikai és gépi fordítási csoportot” az MTA Számítástechnikai Központjában (Kiefer Ferenc vezetésével, Petőfi S. János, Stein Mária és Varga Dénes részvételével); 1966-ban megalakult az „Általános és strukturális nyelvészeti csoport” a Nyelvtudományi Intézetben (Károly Sándor vezetésével, Szépe György, H. Molnár Ilona, Dezső László és Nagy Ferenc részvételével), miközben Debrecenben már az ötvenes évek végétől folytak gépi adatfeldolgozásnak szentelt kutatások (Papp Ferenc vezetésével). 1963-ban elindult két jelentős elméleti, illetve alkalmazott nyelvészeti folyóirat, az Általános Nyelvészeti Tanulmányok és a *Computational Linguistics*. Számos nemzetközi részvétellel megrendezett tanácskozás adott lendületet az elméleti nyelvészeti kutatásoknak, köztük a tihanyi alkalmazott matematikai kollokvium (1962), a balatonszabadi matematikai nyelvészeti konferencia (1968), valamint a „Debreceni nyelvészaktíva” konferenciája (1968). Az elméleti nyelvészet intenzív kapcsolatokat tartott fenn mind a kelet-közép-európai, mind a nyugati nyelvész körökkel. Elérkezett az ideje annak is, hogy magyar kutatók is részt vegyenek néhány külföldi konferencián (Erfurt, Drezda, Prága, Magdeburg, Stockholm, Jeruzsálem), és a Ford-ösztöndíj révén számos magyar nyelvész kutathatott az Egyesült Államokban (Fónagy Iván, Szépe György, Telegdi Zsigmond, Hegedüs József, Kiefer Ferenc). Az ELTE-n 1964-ben jött létre az általános és alkalmazott nyelvészet szak, amelynek hallgatói a legfrissebb tudományos eredményekről értesülhettek a tanszék állandó és megbízott oktatóitól (Telegdi Zsigmond, Balázs János, Antal László, Dezső László, Fónagy Iván, Kiefer Ferenc, Szépe György, Varga Dénes, Dömölki Bálint, Petőfi S. János). Mindezek a fo-

lyamatok eredményeképp a hetvenes évekre a magyar nyelvtudomány a térség vezető nyelvtudományává vált.

Bernáth Árpád az irodalomelméleti kutatás szegedi műhelyének – vagyis közismert nevén a „lehetséges világok” poétikája műhelyének – történetét foglalja össze. A kutatócsoport 1978-ban tartotta első nagyszabású rendezvényét az akkori középgeneráció színe-javának részvételével. Az elbeszéléseleméletnek szentelt tanácskozáson Bernáth Árpád, Csúri Károly, Kanyó Zoltán és Masát András mutatta be a szimbolikus logika, elsősorban a Gottlob Frege által inspirált „lehetséges világok” koncepció irodalomelméleti alkalmazását. A Szovjetunióban egészen Sztálin haláláig tiltott tudományterületnek tekintették a „lehetséges világok” elméletét. Magyarországon sem volt más a helyzet: a „lehetséges világok” elmélete nálunk sem tartozott a marxizmus által elfogadott elméletek közé – maguk a könyvek sem voltak hozzáférhetőek, még az 1960-as döntés után sem, amelynek értelmében ettől fogva Magyarországon is több figyelmet kellett szentelni a komparatiztika elhanyagolt területének. A még „Halász-iskolaként” megjelenő, de már Hankiss Elemér támogatásával egyben tartott szegedi csoport 1968-ban szerepelt először kutatócsoportként az MTA Stilisztikai és Verstani Munkabizottsága által szervezett háromnapos verselemző konferencián, ahol Babits Mihály Ősz és tavasz között és Kassák Lajos *A ló meghal a madarak kirepülnek* című versét közös elméleti keretben elemezték. Kanyó Zoltán a Babits-verssorok logikai-szintaktikai elemzését már olyan irodalomelméleti keretben vázolta, amely a szemiotika eredményeire támaszkodott, és az irodalmi művek műfaji és értelmezési kérdéseit is érintette, előrevetítve az előadó későbbi érdeklődését az analitikus filozófia és a modális logika iránt. Bernáth és Csúri az arisztotelészi „lehetséges világáig” visszanyúlva elsősorban a művek felépítését meghatározó szabályok rendszerének feltárására törekedtek, s egyre inkább a nagyobb szerkezetek, novellák, versciklusok és regények, majd egész életművek felépítésének magyarázatát kísérelték meg, új kutatásaikat az 1970-es novellaelemző konferencián mutatva be. Bár 1970 után egyre nehezebbé vált a műhelymunka, a kutató-

csoport egészen 1993-ig fennmaradt: több fontos konferenciát rendeztek, megindították a *Studia poetica* sorozatot, és gazdag nemzetközi kapcsolatokat építettek ki (többek között Újvidéken Thomka Beátával, Kolozsváron Cs. Gyimesi Évával, valamint számos osztrák és német egyetemmel). A doktori iskolák létrejöttével pedig új kereteket és lehetőségeket kapott az elméleti kutatás is.

A strukturalista irodalomtudomány nagy fordulatával Bollobás Enikő tanulmánya foglalkozik. Az új irodalomelméleti szemlélet a nyelvészetihez képest lassabban érkezett meg Magyarországra, s még a hetvenes években is kemény politikai ellenállásba ütközött: a kulturális pártvezetés és a szakmabeli pártkatonák egyaránt alkalmazni igyekeztek a „*támogat-tűr-tilt*” elvet az strukturalista irodalomtudomány különböző művelőire. Ennek ellenére lazulni látszott a szellemi határzár: folyamatosan jelentek meg a strukturalista alapművek magyar fordításban, különböző kiadványok mutatták be a strukturalista irányzatokat, és sorra születtek a strukturalista szemléletet és módszertant alkalmazó magyar munkák. Bollobás áttekinti a legfőbb tudományos közéleti eseményeket, köztük az MTA Stilisztikai és Verstani Munkabizottsága 1968-as „verselemző vitaülését” és 1970-es szegedi novellaelemző konferenciáját, tárgyalva az üléseken elhangzott előadások Hankiss Elemér szerkesztette gyűjteményes kötetit is, valamint a szintén 1971-ben napvilágot látott, és szintén Hankiss Elemér szerkesztette, kétkötetes *Strukturalizmus* című szöveggyűjtemény anyagát. A magyar kutatók tollából született munkák és a legfontosabbnak számító strukturalista elméleti szövegeket tartalmazó kötetek meggyőzően mutatták a strukturalizmus nemzetközi és tudományközi jellegét. Az ígéretes folyamatokat 1972-ben kényszerítette megtorpanásra MSZMP KB mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása, amely „az imperialista fellazítás” eszközének deklarálta a strukturalista szemléletet, kirobbantva az irodalomtudományi strukturalizmusvitát. Az 1977-es, Szerdahelyi István szerkesztette kötet a magyar strukturalista alapvetések mellett tartalmazta a gyakran személyeskedő, harcias vagy lekezelő hangon megszólaló bírálók

írásait is, lényegében lezárva a strukturalista irodalomtudomány magyarországi történetének mozgalmas hőskorszakát. A történeti áttekintés után Bollobás áttekinti a legfőbb tételeket és módszereket, amelyeket az irodalomtudományi strukturalizmus magyarországi képviselői magukévá tettek, majd összefoglalja a marxizmus és a strukturalizmus leglényegesebb tételütközéseit. Végül a szerző a paradigmaváltás kérdésével foglalkozik: mennyiben tekinthető paradigmaváltásnak a strukturalizmus megjelenése a magyarországi irodalomtudományban? Az elméleti konklúzió lényege: míg a strukturalizmus a marxizmus paradigmahiánya után valódi tudományos paradigmát hozott a tudományos gondolkodásba, addig a strukturalizmusnak a marxizmussal mutatott episztemikus rokonsága okán inkább fordulatról beszélhetünk, és nem paradigmaváltásról. Bollobás a strukturalizmust a gyenge nyelvi fordulat manifesztációjaként értelmezi, míg a posztstrukturalizmust az erős nyelvi fordulat leágazásának tekinti, amelynek radikális paradigmaváltását a strukturalizmus fordulata készítette elő.

Czigler István a magyar kognitív pszichológia hatvanas-hetvenes évekbeli történetét tekinti át. A kísérleti pszichológia sajátos alakulását tárgyalva rámutat, hogy a hatalom nem követelte meg a kutatóktól sem a „keményvonalas” pavlovi irányt, sem az amerikai behaviorista pszichológiától való elhatárolódást. Ennek ellenére magyar pszichológusok is foglalkoztak Pavlovval, köztük Táncoz Zsolt és Kardos Lajos; közülük Kardos az állati emlékezés reprezentációs rendszerének koncepciójában nemcsak a pavlovi elképzelésre támaszkodik, de a neobehaviorista Tolman kognitívterkép-fogalmára is. A pavlovi tipológia által inspirált brit személyiség-lélektan irányzatához csatlakozott Marton Magda és Kulcsár Zsuzsa; utóbbinak elméleti munkásságát nagymértékben határozta meg a neurofiziológiai eredmények értékelése. A Tolman nevéhez köthető neobehaviorizmus szintén hatással volt a kreativitás kísérletes vizsgálatára Magyarországon, miközben az élettani intézetekben és a kísérleti pszichológiai műhelyekben a pszichofiziológiai kutatások kerültek előtérbe. A Pécsi Orvostudományi Egyetem Élettani Intézetében Grastyán Endre

a megerősítés és az orientációs reakció idegrendszeri mechanizmusát kutatta. Grastyán bebizonyította, hogy az ingerlés fokozatosan gátlást épít ki, megerősítéskor viszont a gátlás megszűnik, ami idegrendszeri aktivitásfokozódáshoz vezet. Ezzel felfedte a viselkedés vezérlésének alapelveit, a húzó-taszító működéseket, ami elvezetett egy általánosabb motivációfelfogásához. A korszak egyik legérdekesebb felfedezése az agy egyes területeinek instrumentális kondicionálással történő ingerlésére vonatkozott; a Grastyán pécsi és Ádám György budapesti laboratóriumában folyó agykutatások ehhez a témához csatlakoztak. Előbbi bizonyította, hogy ugyanazon helyek ingerlése az intenzitásától és időtartamától függően megközelítő és távolító (húzó vagy taszító) választ is kiválthat, utóbbi a hazai kognitív pszichológia módszertanát egészítette ki azzal, hogy rámutatott a jel/zaj arány javításának fontosságára. A modern technika (köztük az ún. analízátor és az agyi elektromos működések vizsgálatához szükséges elektroencephalográf) lehetővé tette a humán kognitív pszichofiziológiai kutatásokat, melyeket Marton Magda kutatócsoportja végzett. A fogalomalkotás neobehaviorista elmélete számos kutató munkájára volt hatással. Putnoky Jenő a fogalomalkotáshoz elengedhetetlennek tekintett mozgástendenciákat az elvont fogalmak jelentése mögött vizsgálta; Erős Ferenc irodalompszichológiai szemantikus kutatásokat folytatott. A Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatócsoportja Osgood eljárását tesztelte, vizsgálva a fogalmi rendszerek leírásának lehetőségeit, ami később a szociálpszichológiai attitűdkutatás módszertanának elfogadott eleme lett. Magyar kutatók – köztük Tánczos Zsolt és Marton Magda – már azelőtt kognitív pszichológiai kutatásokat kezdtek folytatni, hogy kognitív pszichológusoknak nevezték volna magukat. E tekintetben Pléh Csaba hozott áttörést, aki 1974-es könyvében (amely egyébként egyetemi szakdolgozata volt az általános nyelvészet szakon), majd 1980-as újabb kötetében a kognitív pszichológia meghatározására és bemutatására vállalkozott. A hetvenes-nyolcvanas években fellendülő kognitív pszichológiai kutatások elsősorban Marton Magda, Barkóczi Ilo-
na és Pléh Csaba, majd Illyés Sándor és Karmos György nevéhez

köthetők. Végül a nyolcvanas évektől kibontakozott a magyar kognitív idegtudomány is.

Hunyady György rámutat, hogy a szociálpszichológia – mint a diktatúrák által mindig gyanúsított két diszciplína, a szociológia és a pszichológia köztes területe – sokáig „burzsoá áltudománynak” minősült Magyarországon, ami messzemenő tudománypolitikai következményekkel járt. Csak a hatvanas-hetvenes években intézményesülhetett, maga után vonva az empirikus tényfeltárás és az ideológiai deklarációktól mentes tudományos elemzések lehetőségét. Ugyanis miután a Szovjetunióban az ideológiai elvárásoknak megfeleltetett nevelépszichológia és a pavlovi tradíciókra építhető neuropszichológia mellett hamarosan a szociálpszichológia is elfogadott diszciplína lett, a magyarországi akadémiai körökben is megjelent a szociálpszichológia iránti fogékonyság. Az elfogadást azonban továbbra is nehezítették a szociálpszichológiának a marxizmussal ellentétes tételei, elsősorban a személyközi és csoportközi kapcsolatok szubjektív elemeinek, a motivációs, érzelmi és megismerési tényezők, valamint a nemzeti összetartozásnak és a társadalmi identitásnak a hangsúlyozása. Marxizmus nem ismerte el sem a befogadó emberi közeg igényeit, sem a gyermekközpontú nevelésnek a szociálpszichológia által hangsúlyozott jelentőségét. A tudományterület ugyanakkor a nemzetközi nyitás terepének bizonyult; a szellemi közeledés egyik fóruma az Európai Kísérleti Szociálpszichológiai Társaság volt, mely célul tűzte ki a kelet–nyugati kapcsolatok erősítését a közös európai szakmai identitás jegyében. A szociálpszichológia magyar úttörői közt említhető Buda Béla, Mérei Ferenc, Pataki Ferenc, Garai László és Hunyady György. A *Valóság* című TIT folyóirat lett a nyitás orgánuma, egyre több ismertető írást közölve külföldi szociálpszichológiai munkákról, elsősorban Buda Béla tollából, aki minden hónapban több ezer oldalnyi, elsősorban angolszász szakirodalmat recenzált a társas kapcsolatok irodalmából. Az 1956 után összeesküvés vádjával bebörtönözött Mérei Ferenc ugyan a klinikai pszichológia területén dolgozott, de szociálpszichológusok tanácsadójaként vezette kollégáit az általa húsz évvel korábban elindított kutatási témák és az általa

bevezetett és fejlesztett szociometria felé. Pataki Ferenc 1965-ben kapott megbízást szociálpszichológiai kutatások indítására, ami gyökeres fordulatot jelentett tudományos pályáján. Az általa vezetett csoport az interperszonális viszonyok tanulmányozását tűzte ki célul, ezen belül a csoportok belső összetartozásának, a csoportkohézióknak a vizsgálatát. Halász László, majd László János művészetpszichológiai és narratív kutatásokat folytatott; Váriné Szilágyi Ibolya értékorientációs kutatásokat; Englander Tibor és Faragó Klára döntépszichológiai, illetve szervezetszichológiai kutatásokat; Hunyady György és Pataki Ferenc csoportelméleti szempontú vizsgálatokat. Pataki Ferencnek a *Társadalmi Szemlében* közölt (1967) tanulmánya ideológiai legitimitációt adott a diszciplínának, rámutatva, hogy „a szociálpszichológia a társas valóság módszeres-empirikus megismerése, amely a társadalmi makrostruktúra marxista elemzésétől fontos impulzusokat kaphat”. A hatvanas évek végén megindult a szociálpszichológia rendszeres egyetemi oktatása is, magyar nyelvű oktatási anyagokkal. 1972-ben megszületett az első szociálpszichológiai tárgyú kandidátusi értekezés (Hunyady György), és a szakterület nemzetközi válságának ellenére számos empirikus kutatás folyt (például nemzettudat, előítéletesség témában).

Romsics Ignác a II. világháború utáni magyar történetírás helyzetét áttekintve felidézi, hogy a Nyugatra távozóktól (Alföldi András, Kerényi Károly, Deér József, Bogyay Tamás, Vajay Szabolcs, John Lukács, Deák István), a börtönbe zártaktól (Hóman Bálint), kényszernyugdíjazottaktól (Mályusz Elemér) és a szakma perifériájára szorítottaktól (Domanovszky Sándor, Hajnal István, Kosáry Domokos, Benda Kálmán) megtisztított terepet miként vették át a Moszkvából hazatért kommunista emigránsok (Révai József, Bereiné Andics Erzsébet, Geróné Fazekas Erzsébet, Nemes Dezső) és a kommunista történészcsoport itthoni képviselői (Molnár Erik, Mód Aladár), valamint a fiatalabb történészek közül néhányan (Zsigmond László, Pach Zsigmond Pál, Hanák Péter, Spira György), miközben az egyetemi történészképzés színvonalát a lehető legmélyebbre süllyesztették. A helyzet csak a hatvanas évek közepétől javult, miután lazultak

az ideológiai kötelékek. Ez a belső liberalizálódás a szakmai viták sorát tette lehetővé, melyek a függetlenségi harcok és általában a nemzeti kérdés újragondolásával jártak. A viták sorát a Molnár Erik kezdeményezte ún. nemzet-vita nyitotta, amelynek keretében újrafogalmazták a magyar történelem kuruc-labanc interpretációs sémáit. Bár a vitát a pártvezetés zárta le (Aczél György a nacionalizmust és a kozmopolitizmust egyaránt leküzdendő ideológiának minősítette), szakmai hozadéka mégis jelentős volt, amennyiben lehetővé tette a magyar nemzeti eszme modern, a nemzetközi nacionalizmuskutatásokhoz szabott újragondolását, valamint a 1945 utáni történésznemzedék egyik kiemelkedő képviselőjének, Szűcs Jenőnek a színre lépését. Vita bontakozott ki továbbá a kiegyezés kérdéséről és a dualista időszak megítéléséről (elsősorban Hanák Péter, Katus László és Vörös Károly részvételével). A Horthy-korszak megítélése lett a harmadik vitakérdés: az elitélők (Andics Erzsébet, Nemes Dezső) mellett megjelentek azok is, akik a Horthy-rendszert konzervatív, autoriter berendezkedésként értékelték (Ránki György). A hatvanas évek közepétől az MTA Történettudományi Intézete a liberális szellemű és a Nyugatra nyitott kutatók sorát fogadta be: Szűcs Jenőn, Ránkin, Hanákon és Lackón kívül hosszabb-rövidebb időszakon át itt dolgozott Mályusz Elemér, Kosáry Domokos, Litván György és Szabó Miklós. A Nyugatra nyitás szellemében az intézet könyvtára a világ fontos szaklapjaira fizetett elő, megjelentek nyugat-európai és amerikai kutatók, nemzetközi konferenciákat rendeztek, és egyre többen kaptak nyugati ösztöndíjakat is. Mindennek következtében számos új módszer és eljárás nyert polgárjogot, így a kvantifikáció (a gazdaság- és várostörténészek körében) és a francia családrekonstrukciós eljárás (a történeti demográfusok között). Az 1964-ben indult *Világtörténet* tájékoztatást nyújtott a külföldi marxista és nem-marxista történeti irodalomról, recenzálta a nyugat-európai és tengerentúli folyóiratokat és könyveket, beszámolt a nyugat-európai és a szovjet történetírást foglalkoztató kérdésekről. A *Századok* recenzíós rovata is egyre több nyugati kiadványt mutatott be (a szovjetek mellett). A magyar történetírás megújulásában Ránki György játszott

meghatározó szerepet, aki marxista indulása után a kvatifikáció, a típus- és modellalkotás, a komparatiztika, az interdiszciplinaritás alkalmazása és a mentalitáskutatások felé nyitott. A strukturalizmus szemléletét befogadó kutatók között említhető Katus László (aki követendő példaként tekintett a francia gazdaság- és társadalomtörténészek modellalkotó törekvéseire), Makkai László (aki Claude Lévi-Strauss munkásságával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy Marx is „struktúrák és modellek tudományaként” értelmezte a történettudományt) és Glatz Ferenc (aki a nyugatnémet *Geschichte und Gesellschaft* című folyóirat példájára utalva vetette fel, hogy nem marxista történészek is felhasználhatják „a marxi formációk tanát”). Mindezzel a magyar történetírás a hetvenes évektől kezdve felzárkózott a modern nyugat-európai elméleti és módszertani törekvésekhez.

Bayer József rámutat, hogy a magyar politikatudomány a társadalomtudományokon belül meglehetősen későn, csak a nyolcvanas években indult el a diszciplináris önállósodás útján, amikor is a társadalmi és politikai reformfolyamatok kísérőjelensége és egyben katalizátora volt. Ám valóban szabadon csak a rendszerváltás után fejlődhetett, amikor a felsőoktatásban megjelentek a politológiai tanszékek és szakok, és megalakult az önálló akadémiai kutatóintézet is. A nagy elméleti-módszertani paradigmák csak ezután gyakorolhattak jelentősebb befolyást a hazai kutatókra – követve egyébként a nemzetközi politikatudomány lassúságát, amennyiben a diszciplína sokáig a gyakorlati bölcsélet része volt, s a kutatók között máig nincs egyetértés a diszciplína saját, konzakrált elmélete és módszertana tekintetében. Már a diszciplína tárgyát is a politika eltérő definíciói alapján szokták meghatározni: a polis közösségi életének és a jó állam létrehozásának szempontjából (Arisztotelész), a hatalom megszerzésének és megtartásának tudományaként (Machiavelli), egy adott cél elérését szolgáló stratégiai gondolkodás és gyakorlat, illetve az állam mint politikai szervezet vezetése szempontjából (Max Weber), elosztási küzdelemként (David Easton), a kollektíve kötelező erejű döntések meghozatala szempontjából (Niklas Luhmann), illetve a társadalmi hatalom korlátozott alkalmazásaként

(Goodin és Klingemann). A különböző definíciók alapján megszülető (meta-) elméletek mindig rejtett gyakorlati következményekkel bírnak, nemcsak a kutatásokat ösztönző gyakorlati célkitűzéseket és a kutatási módszereket határozzák meg, hanem a kettő összefüggéséből létrejövő és a kutatók számára gyakran implicit háttérfeltevés-ként szolgáló tudományos paradigmákat is. Gabriel A. Almond különböző szempontok mentén helyezi mátrixba a mai (amerikai) politikatudományban fellelhető elméleti-módszertani irányzatokat: a világnézeti orientációk tengelyén megkülönböztet bal- és jobboldali irányzatokat, a kvantitatív és a kvalitatív módszerek alkalmazása tengelyén pedig *hard* és *soft* irányzatokat. Goodin és Klingeman enciklopédikus igényű munkája (*A politikatudomány új kézikönyve*) más rendszerezési elvet alkalmaz, és ismét másokat dolgoz ki David Marsh és Gerry Stoker, Colin Hay, illetve Peter Burnham, Karin Gilland Lutz, Wyn Grant és Zyg Layton-Henry munkája. A szerző a fősodorba tartozó elméleti-módszertani irányzatok közül négyet mutat be: az új institucionalizmust, a behaviorizmust, a racionális választás elméletét és a konstruktivizmus különböző irányzatait, hangsúlyozva, hogy ezek közül a rendszerváltás után elsősorban az institutionalista paradigma hatása volt érezhető a politikatudományi közleményekben, míg a közpolitikáról szóló írásokban a racionális elmélet hatása érhető tetten (Körösényi András, Sebők Miklós, Boda Zsolt, Tóth János), a pártokról, a választásokról, a politikai kultúráról, illetve magatartásról közölt tanulmányokban pedig az empirikus-analitikus irányzat elvei érvényesültek. Mindezek ellenére a hazai politológiát változatlanul a markáns irányzatosság hiánya jellemzi, írja Bayer József.